

GRIGORE BRÂNCUȘ, *Expresie populară în ciclul La Lilioci de Marin Sorescu*, București, Editura Academiei Române, 2014, 173 p.

Volumul *Expresie populară în ciclul La Lilioci de Marin Sorescu* poartă în țesătura sa conceptuală unele atribute care decurg din chiar faptul că el împlinește și valorifică șansa întâlnirii unei opere literare de excepție – în care un autor dăruit reprezintă cu măiestrită îndemănare o imagine vie asupra unei părți din lumea satului românesc – cu o analiză complexă și integrată, aparținând unui cititor extrem de avizat sub multiple aspecte. Profesorul Grigore Brâncuș oferă o imagine acurată a operei și a autorului acesteia și analizează fresca realității prezentate în operă, observând mentalitățile și cutumele unei lumi, modalitățile generale de încheiere și de funcționare ale satului românesc, esențele sale culturale și manifestările sale lingvistice.

Comentarii operelor literare, criticii și istoricii literari să străduiesc să descifreze și să interpreteze scrierile literare pe baza cunoașterii literaturii (universale, dacă se poate), a propriei experiențe de cititori avizați și de cunoșcători ai aspectelor culturale, socio-psiologice și estetice conținute de respectivele texte. În ceea ce privește substratul însuși care contribuie la edificarea operei literare, adică nivelul lingvistic, ei se bazează adesea pe competențele lor, dobândite ca urmare a propriei experiențe. Indiferent de numărul lor, erorile care pot apărea astfel rămân semnificative ca importanță și ca indice al insuficienței produse de această abordare incompletă. Se întâmplă rar ca, înaintea supunerii ei la interpretările criticului literar, opera literară să fie trecută prin filtrele perspectivei lingvistice. Numai cercetarea și dezvăluirea prealabilă a fundamentului lingvistic permite corecta observare, înțelegere și valorificare a celorlalte date și perspective care pot decurge din analiza operei literare, doar din temeiul prim putând apărea certitudinile în măsură să elimine posibilitatea oricărei aserțiuni hazardate.

Abia în urma unui astfel de tip de analiză, așadar, apare și se instaurează posibilitatea corectei înțelegeri și judecări a textului, orice proces ulterior trebuind să fie validat de rezultatele

analizei lingvistice, singura care ferește comentatorul literar de o însăilare suspendată a unor impresii subiective, opera însăși nefiind rezultatul unui dicteu lipsit de bazele realității.

Interesul lingvistului pentru opera lui Marin Sorescu *La Lilioci* este generat de îngemănarea a două calități-cadru ale ei: **autenticitatea** – privită din unghiul unei *exactități a comunicării* (p. 7) pe care este înclinat să o înțeleagă (și) ca loialitate a autorului față de graiul matern, oltenesc, și **stilizarea** – modalitate reflexivă, metacomunicativă, ce atrage atenția asupra propriului mecanism și orientează receptarea conținutului ideatic și relațional al enunțurilor. Dacă substanța celei dintâi este consonantă cu naturațea și spontaneitatea (normele limbii vernaculare constituite și controlate în interiorul comunității – satul Bulzești cu împrejurimile – sunt reciclate de vorbitori – personaje cu existență reală: Nicolița Sorescu, Nea Florea, Moșu Pătru ș.a. ori naratorul însuși – definiți ca membri ai acesteia), cea de-a doua presupune căutarea, selecția, cumului, emfaticizarea – strategică trădare a realului absolut a ceea ce va fi fost spus ori făptuit, în favoarea, deopotrivă, a reconstituirii unei istorii de trei generații prin secvențe-simbol, a atmosferei și a poeziei.

Astfel, apreciind că „poezia este în primul rând rezultatul unui proces de descoperire a limbii” (p. 5) și că „Sorescu, un mare scriitor, a intuit faptul că valorile poeziei pot fi descoperite în structura intimă a românei populare” (p. 6), Gr. Brâncuș deconstruiește minuțios textele din *La Lilioci*, în maniera analizei lingvistice tradiționale (fonetică, gramatică, onomastică, vocabular, stil), și zăbovește asupra faptelor de limbă grevate estetic. Demersul analitic face abstracție de orice adjective care au fost aplicate până acum operei lui Marin Sorescu, de încadrări și delimitări ale acesteia, mai mult sau mai puțin întemeiate, față de canonul românesc literar. Neintrând în vreun dialog polemic ori aprobator, autorul descrie obiectiv ceea ce găsește în text și pune aceste elemente în relație cu istoria limbii,

LR, LXIV, nr. 3, p. 431–449, București, 2015

dialectologia, pragmatica discursului popular și etnologia („rigoarea unei cercetări lingvistice impune adesea identificări reale în aria particulară a Olteniei”, p. 8), deși nu există frecvente trimiteri explicite¹, didactice, la cercetări generale ori consacrate zonei, la atlase, monografii și glosare.

Lectura textelor soresciene pune în act un ceremonial cu două etape: formularea unor observații generale privind conținutul și stilul materialului analizat (e.g., la *De vivor*, III, 342: „Descântecelile ocupă un loc aparte în poezia lui Sorescu și, la fel, unele elemente de medicină populară.”, p. 157); și evidențierea frustă a elementelor de limbă esențiale (e.g., la același text: „- descânta, cuvânt-cheie, apare de cinci ori în text, construit cu un obiect indirect cu *de: de vivor, de fofoloace, de zgaibă* etc. / – termeni populari de boli: *vivor, fofoloace, pârțuică, găte, cleștile capului, răgnă, vânt, alesul untului, dânsel* etc., care par luați dintr-un atlas etnografic. / – *Cismăroaica*, nume de pers. derivat cu suf. *-oai(ca)*, frecvent în graiul din Oltenia. / – *ăl mai bine*, var. populară a art. adjectival.” și urm., p. 157–158). Din aceste note de atelier (dezvăluite ca metodă de lucru într-o anexă numită *Exerciții*, p. 155–165) se nasc cele șapte capitole ale monografiei profesorului Gr. Brâncuș: *Obiceiuri, credințe și practici străvechi* (p. 7–42), *Nume*

proprii (p. 43–62), *Fonetică* (p. 63–65), *Morfologie* (p. 66–79), *Sintaxă* (p. 80–90), *Vocabular* (p. 91–132) și *Stil* (p. 133–154).

Pe baza unor fragmente amplu excerptate din operă, primul capitol recompune lumea-palimpsest a satului Bulzești, între legendele descălecatului sau ale unor morți năprasnice din veacuri trecute și universul de cunoaștere al copiilor, ce se articulează pe aceste sedimentări anterioare. Câteva idei atrag atenția în demersul lingvistului: că lumea evocată își păstrează autenticitatea (i.e. ontologicul, istoricitatea, coerența în sistemul mărturiilor documentare) numai în măsura în care este cu acuratețe redată limba ei; că vocea mamei (Nicolîța Sorescu) ca narator principal în *La Liliaci* este necesară în virtutea adevărului că „inițial, limbajul e matern, că acumulările treptate în conștiința lingvistică a copilului [Marin Sorescu, n.n.] se datorează în primul rând mamei” (p. 8); că, în reiterarea lor poetică, actele de limbaj și diverse forme ale limbii nu pot fi despărțite, fără a risca falsitatea, de tipul social care le produce în vorbirea cotidiană – de aceea, de exemplu, generatoare și centre ale narațiunilor ce conțin blesteme, descântece, evocări dureroase, jelanii etc. sunt cu precădere femeile (p. 8, 36–37) iar cuvintele, formele și fonetismele arhaice ori regionale aparțin vocilor bătrânilor (p. 129) etc.

Textul sorescian oferă un material onomastic și toponimic ce permite, pe de o parte, identificarea și exemplificarea tipurilor denominaționale oltenesti (unele dintre ele cunoscute și în alte regiuni ale țării), emergente într-o comunitate rurală tradițională, dar și supusă influențelor sistemului oficial: construcția genitivală, probabil autohtonă (p. 45), al cărei termen în cazul genitiv poate fi nume masculin sau feminin, nume de familie, supranume, hipocoristic și poreclă – uneori alternând ori succedându-se în identificarea aceleiași persoane, în funcție de împrejurări; determinările suplimentare extralingvistice, care identifică persoana printr-o particularitate fizică, prin raportare la rudele sale, prin locul de care se leagă în topografia satului etc. (e.g. „Gogu lu’ Mitru Măriei lu’ Niță / *Ăla cu gâtul lung*”, VI, 236, subl.n.); substituția termenului de rudenie printr-un demonstrativ (e.g. „Dentistul ăla era *dintr-ai lui Vulpe* ăl bătrân, / Sau *dintr-ai lui Calotă*”, V, 194); numele derivate cu *-oi, -oiu* (fem. *-oaia, -oaica*), *-ete, -escu* și *-ean(u)*; supranumele; porecele; identificarea imprecisă, prin pronumele sau

¹ Vezi însă notele în legătură cu sistemul onomastic popular (p. 44–45, 48), însemnările teoretice și bibliografice incluse în tratarea exprimării circumstanței locale prin sistemul ternar *aici (aicea, ici), aci (acia)* și *acolo (coló)* (p. 61–62) și lămuririle etimologice date unor cuvinte ca: *alimerele*, „[n]umele unui joc de copii [...] care apare de două ori în *La Liliaci*, este un cuvânt cu etimologie incertă. [...] Cuvântul acesta e discutat în lingvistica românească. Este cunoscut mai cu seamă sub forma *alimori (alemări)* și denușește o sărbătoare populară. Hasdeu (*EMR I, 610*, subl.n.) credea că e o urmă a lat. *Lemures* «morții răi, strigoi» (opus lui *Lares* «morții cei buni»), care erau alungați cu o roată de foc.” (p. 128); și *Bulzești*, „[n]umele satului natal [...] e luat în legătură cu *a se îmbulzi, îmbulzeală* (VI, 292, notă). De fapt, *Bulzești* ține de familia lexicală a toponimului *Bulzu*, munți în Mehedinți și Gorj. Numele de persoană *Bulzu* apare deseori în Oltenia (cf. *DTRO, I, s.v., subl.n.*)” (p. 128).

adjectivul nehotărât *unul* – lipsit de nota peiorativă; antroponimele oficiale, constituite din două unități. Pe de altă parte, cercetătorul constată că alegerea și înșiruirea antroponimelor (p. 50–52) sunt orientate de sensibilitatea nostalgică a poetului, astfel încât estetica poeziei se întemeiază pe elemente percepute, prin filtrul anilor, ca valoroase și, într-un sens, înobilatoare (apar mai rar în poeme derivatele cu sufixul *-ete*, simțit ușor peiorativ, „ceea ce ar explica evitarea lui”, p. 49; v. și observația lui Gr. Brâncuș privind neincluderea de către Marin Sorescu în galeria imprecărilor a formulelor ce conțin termeni religioși, deși în limba vorbită sunt obișnuite astfel de injurii, p. 38).

În fine, inventarul toponimiei minore din *La Lilieci*, fără să fie analizat cu minuția acordată numelor proprii, dă prilejul câtorva considerații generale privind modalitățile de formare a numelor de locuri (p. 55) și corespondența celor evocate de poet cu unitățile înregistrate în dicționarele recente de toponimie ale Olteniei (p. 56).

Din punct de vedere stilistic, interesante sunt cumulumul de elemente lingvistice comune care ajută la situarea exactă în spațiu a obiectelor și întâmplărilor rememorate, și înșiruirea numelor de locuri, „legate laolaltă prin verbe de mișcare, încât se creează senzația unui continuu neastâmpăr, ca o încercare de cuprindere a întregului orizont al satului” (p. 58).

O analiză mai amplă este aplicată exprimării circumstanței locale prin sistemul ternar *aici* (*aicea, ici*), *aci* (*acia*) și *acolo* (*colô*), ale cărui elemente se disting semantic prin persoana la care se referă: *aici* – la persoana I, *aci* – la persoana a II-a, *acolo* – la persoana a III-a (sau la obiectul despre care se vorbește), modalitate specifică vorbirii din toată aria Olteniei, de origine străveche, probabil autohtonă (p. 61–62).

Din punct de vedere fonetic, limba textelor din *La Lilieci* prezintă un aspect neunitar, fapt explicat de Gr. Brâncuș prin diversitatea socială a personajelor, prin apartenența lor la epoci mai vechi sau mai noi și prin influențele Munteniei vecine. Între brevilocventele analize fonetice atrag atenția două precizări, prin posibila lor notă de critică editorială: consecvența apariției a formelor noi, cu diftongul [iî], de tipul *câine* și *pâine* este suspectă în vorbirea oltenilor evocați de Sorescu, alături de alte fonetisme arhaice; la fel, forma *sunt*, dacă nu este interpretată doar ca fapt grafic, este deviantă în raport cu norma limbii populare, păzită în alte situații cu atâta grijă de poet.

În capitolele de gramatică, cercetătorul se oprește mai ales asupra unor elemente care probează admirabil cunoașterea directă și profundă a graiului din Oltenia de către Marin Sorescu și arta prin care banale fapte din vorbirea zilnică sunt înzestrate cu valoare artistică (p. 76). Sunt evidențiate, spre exemplu, uzul complex al perfectului simplu – cerut atât de circumstanțe temporale, cât și de evaluări subiective (se recurge la perfectul simplu nu numai pentru a exprima acțiuni din trecutul foarte recent, ci și pentru acțiuni sau stări mai îndepărtate, însă marcate de afectivitate); înlocuirea indicativului cu imperativul și, așadar, substituirea persoanelor I și a III-a ale indicativului cu persoana a II-a a imperativului, vorbitorul creându-și prin această modalitate „un «partener», căruia i se adresează și pe care îl «asociază» emoțional la cele expuse” (p. 76), ca în „Și ea, *pune-te* pe plâns! / Și *dă-i* și *jelește-te*” (VI, 352); uzul numeralului ordinal *de-al doilea* cu valoarea adverbialului *a doua oară*, ca în „Nevestele lor s-or fi măritat *de-al doilea*” (VI, 258); valorile subtile ale conjuncției *dacă* (*decă*) etc.

Nici în privința prezentării și comentării vocabularului din *La Lilieci* (cuvinte și locuțiuni), Gr. Brâncuș nu își propune să fie exhaustiv. Selecția pe care o operează este ghidată, pe de o parte, de încântarea descoperirii abundenței terminologice populare și regionale privind portul, obiceiurile, sărbătorile, practicile magico-religioase, leacurile, casa, avutul etc.; pe de altă parte, atrage atenția amestecul, de la un moment dat pe firul istoriei, surprins în discurs, dintre vocabularul vechi și cel neologic romanic (în parte datorat intermediului rusești), prilejuit de prefacerile istorice ale secolului al XX-lea; în sfârșit, istoricul limbii caută cuvinte deosebite prin originea, sensul și valoarea lor poetică, stăruind asupra celor din substratul traco-dac și moștenite din latină, folosite în zonă cu înțelesuri arhaice.

Ultimul capitol al monografiei surprinde elemente care, prin abatere de la norma limbii comune, prin combinare ori efect asupra receptorului etc., se constituie în mărci stilistice ale textului: concentrația verbală, substituirea persoanei I singular cu persoana a II-a, enumerările și repetițiile, construcțiile apozitionale, frecvența verbelor, dislocările și digresionile, anacolutul, valorile speciale ale unor adverbe, interjecții și conjuncții, sentințele și maximele ș.a.

Secvența finală a cărții, *Concluzii* (p. 167–171), rezumă conținutul fiecărui capitol și reiterează

convingerea autorului că „*La Liliaci* reprezintă o sursă admirabilă de material pentru întocmirea unui studiu monografic al românei populare. Creator de geniu, Sorescu descoperă, intuitiv, valori artistice în structurile acestui aspect general al limbii comune.” (p. 171).

Caracterul excepțional și marea virtute a lucrării *Expresie populară în ciclul La Liliaci de Marin Sorescu* nu stau în caracterul discret al implicării autorului – bine strunită datorită înaltei sale competențe –, în observațiile și analizele de o densă finețe, livrate cititorului astfel călăuzit și, totodată, apreciat ca receptor inteligent și competent, invitat să desfășoare propriile-i reflecții, sau în delicatețea cu care i se dezvăluie acestuia întreaga complexitate a acțiunilor poetului.

Punându-și în act cunoștințele de lingvistică diacronică și diastratică și atributele care decurg din claritatea gândirii analitice – reflectate și în

limpezimea limbajului cu care se edifică analizele autorului –, profesorul Gr. Brâncuș oferă un model de o rară exemplaritate asupra pasului prealabil necesar oricărei abordări sau pre-lucrări a unui text literar, precum și a felului în care se cuvine executată o astfel de operațiune. Prin aceasta, lucrarea nu este doar o raritate în lingvistica românească (după știința noastră, doar profesorul Vasile Arvinte a mai operat dintr-o astfel de perspectivă), dar reprezintă și un mare pas înainte, deopotrivă sub aspectul concepției, cât și sub cel al nivelului calitativ la care a fost elaborată.

ADINA CHIRILĂ

Universitatea de Vest, Timișoara

ALEXANDRU GAFTON

Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași

ANA COZARI, VASILE PAVEL, **Comunicare literară și grai local în mediul școlar**, Academia de Științe a Republicii Moldova, Institutul de Filologie, Chișinău, 2011, [f.e.] 171 p.

Lucrarea *Comunicare literară și grai local în mediul școlar*, scrisă de Ana Cozari și de Vasile Pavel, este o carte de metodica predării limbii române literare în mediu dialectal și, totodată, o pledoarie pentru utilizarea limbii române normate de către vorbitori, ca expresie a identității și a gradului de cultură.

Tema expusă în titlu este tratată din perspectiva, constantă, a raportului dintre limba literară și dialect, oferindu-se un cadru teoretic cu influență directă asupra practicii de predare a limbii române literare la clasele de elevi din învățământul preuniversitar, al căror mediu lingvistic este unul marcat dialectal. Metoda are la bază ideea conform căreia „problema raporturilor dintre limba literară și graiurile teritoriale nu poate rămâne numai la nivelul teoriei, ci trebuie să rețină atenția tuturor cadrelor didactice” (p. 29). Cercetarea care stă la baza sugestiilor pedagogice propuse este originală pentru teritoriul studiat (Republica Moldova), iar experimentul întreprins a vizat trei clase experimentale și două clase de control de la o școală gimnazială din Chișinău.

Lucrarea este structurată în patru capitole, încheiate prin rezumate reluând cele mai concludente observații. Primul capitol, *Limbă și dialect. Cadrul-bază al cercetării* (p. 12–43)

încadrează, din punct de vedere teoretic, cercetarea, prezentând limba din perspectiva lingvisticii structurale și a celei integrale. Varietățile glotice sunt descrise și prin prisma domeniilor lingvistice care le studiază, abordarea acordând întâietate dialectologiei (prin informații asupra dialectelor limbii române, cu referire specială asupra graiurilor de la est de Prut) și raportului limbă literară–dialect. Dialectologia școlară (și, implicit, profesorii de limba română) trebuie să identifice particularitățile de grai ale elevilor, categoriile de abateri de la normă, și să pună în practică strategii de învățare eficiente, bazate pe o însușire conștientă a limbii literare. Raportul limbă literară–dialect este unul dinamic, autorii explicând modul de constituire a limbii literare și poziția graiului din Republica Moldova față de limba română: „Sintagma «limba moldovenească» jignește memoria strămoșilor, a oamenilor de cultură care au trudit la zidirea limbii noastre istorice” (p. 40). În al doilea capitol, *Competența comunicativă a elevilor din perspectiva interdependenței grai local/limbă literară* (p. 44–68), sunt expuse contribuțiile lingviștilor, ale oamenilor de cultură, în scopul consolidării limbii literare și transmiterii cunoștințelor în mediul școlar. Subcapitolul *Corelația dintre limba literară și*